

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

หลักคำสอนเรื่องกรรม เป็นหลักคำสอนพื้นฐานในพระพุทธศาสนา ซึ่งคำว่า “กรรม” เป็นคำกลาง ๆ แปลว่า การกระทำ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ” แปลว่า เรากล่าวว่าเจตนาเป็นตัวกรรม2 กรรมนี้เป็นตัวเหตุที่จะก่อให้เกิดผลดีผลชั่ว จะเป็นการแสดงออกทางกายก็ตาม วาจา ก็ตาม หรือใจคิดก็ตาม จัดเป็นกรรมทั้งนั้น และกรรมนั้นก็ไม่ได้หมายถึงเฉพาะกรรมชั่วที่บุคคลทำไว้ในอดีต ตามที่คนทั่วไปเข้าใจเท่านั้น แต่หมายถึงกรรมทั้งดีและชั่ว ที่บุคคลได้ทำไว้ในอดีต ปัจจุบันและอนาคตด้วย

พระพุทธศาสนาแบ่งกรรมออกเป็นหลายประเภทตามลักษณะ โดยในพระไตรปิฎก นอกจากแบ่งกรรมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรมแล้ว ยังแบ่งกรรมตามลักษณะของการให้ผลออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. กรรมดำมีวิบากดำ ได้แก่ กรรมชั่วที่บุคคลกระทำทางกาย วาจา หรือทางใจ กรรมชนิดนี้ส่งผลให้ผู้ทำประสบแต่ความทุกข์โดยส่วนเดียว
2. กรรมขาวมีวิบากขาว ได้แก่ กรรมดีหรือคุณงามความดีที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา และใจ กรรมชนิดนี้ส่งผลให้ผู้ทำประสบกับความสุขโดยส่วนเดียว
3. กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ การกระทำทั้งความชั่วและความดีปะปนกันทางกาย วาจา ใจ เมื่อวิบากของกรรมนี้ให้ผล จึงมีทั้งผลดีและผลชั่ว ส่งผลให้ชีวิตของเจ้าของกรรมมีทั้งความสุขทั้งความทุกข์คละเล้ากันไป
4. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว กรรมประเภทนี้ ไม่ใช่กรรมธรรมดาที่หมายถึงความดีและความไม่ดี แต่เป็นกรรมที่อยู่เหนือกรรม อยู่เหนือความดีความชั่ว ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อละกรรมทั้ง 3 อย่างดังกล่าวข้างต้น โดยส่งเสริมให้บุคคลไม่ติดในความดีความชั่ว ซึ่งจะทำให้ผู้ปฏิบัติตามหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้โดยสิ้นเชิง ข้อปฏิบัติที่ทำให้บุคคลบรรลุถึงกรรมระดับนี้ คือ โพชฌงค์ 7 หรือมรรค มีองค์ 8 เป็นต้น

นอกจากนี้แล้ว ในคัมภีร์ระดับอรรถกถายังได้แบ่งกรรมออกเป็น 12 ประเภท โดยแบ่งตามระยะเวลาของการให้ผล การให้ผลตามหน้าที่ และตามลำดับของความหนักเบา ดังนี้

1. กรรมให้ผลตามคราว

1) ทัฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน คือภพนี้ หมายถึง กรรมที่กระทำในชาตินี้ แล้วได้รับผลในชาตินี้ทันที กรรมนี้จัดเป็นกรรมแรง จึงเป็นกรรมที่ให้ผลทันตาเห็น แต่ถ้าผู้ทำตายเสียก่อน กรรมนั้นไม่ทันให้ผล ย่อมเป็นอโหสิกรรม

2) อุปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในภพหน้า หมายถึงกรรมที่กระทำไว้ในชาติปัจจุบัน แต่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ต่อเมื่อตายจากชาตินี้แล้วไปเกิดใหม่ กรรมนั้นจึงให้ผลในชาติใหม่อย่างแน่นอน เมื่อพ้นจากนั้นไปแล้ว ย่อมเป็นอโหสิกรรม

3) อปรปรเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในภพต่อ ๆ ไป หมายถึงกรรมที่กระทำไว้ในชาติปัจจุบัน แต่ยังไม่ให้ผล โดยจะให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป สบโอกาสเมื่อใดให้ผลเมื่อนั้น จนกว่าจะเลิกให้ผลตราบเท่าที่ผู้ทำยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร กรรมนี้จัดเป็นกรรมเบาที่สุด เปรียบเหมือนสุนัขไล่เนื้อ ตามทันในที่ใด ก็กัดเอาในที่นั้น (พระราชมุนี (ประยูร ปยุตฺโต), 2529 : 219)

4) อโหสิกรรม กรรมที่เลิกให้ผล หรือกรรมให้ผลสำเร็จแล้ว หมายถึง กรรมที่หมดโอกาสให้ผลเพราะผู้กระทำได้รับผลของกรรมอื่นที่หนักกว่าบ้าง เพราะรอคอยให้ผลนานเกินไปเหมือนเมล็ดพืชถูกเก็บไว้เป็นเวลานานเกินไปหมดยางแล้ว จึงไม่อาจปลูกขึ้นได้บ้าง หรือเพราะเป็นกรรมที่ให้ผลเสร็จแล้วหรือเพราะผู้กระทำได้บรรลุอรหัตตมรรค อรหัตตผล นิพพานแล้วไม่เกิดอีกต่อไป กรรมที่ทำไว้ก็หมดโอกาสให้ผล เพราะไม่มีนาม รูป หรือตัวตนรองรับผลกรรม

2. กรรมให้ผลตามหน้าที่

5) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด หรือกรรมที่เป็นตัวนำไปให้เกิด หมายถึง กรรมที่ทำหน้าที่นำไปเกิดในภูมิต่าง ๆ เช่น เกิดเป็น เทวดา มนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น เป็นได้ทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม อาจเป็นครุกรรม อาสันกรรม หรือพหุลกรรมก็ได้ และเมื่อทำหน้าที่ให้เกิดแล้ว ชนกกรรมก็หมดหน้าที่ไป

6) อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน หมายถึง กรรมที่ทำหน้าที่สนับสนุนชนกกรรม หรือกรรมแต่งให้เกิด หากกรรมแต่งให้เกิดเป็นกุศลกรรม กรรมสนับสนุนฝ่ายกุศลก็จะเข้าไปหนุนให้ดียิ่งขึ้น (สว่างมา สว่างไป) แต่หากกรรมแต่งให้เกิดเป็นอกุศล กรรมสนับสนุนฝ่ายอกุศลก็เข้าไปหนุนให้ไม่ดียิ่งขึ้น (มืดมา มืดไป)

7) อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น หมายถึงกรรมทำหน้าที่ตัดรอนกำลังของกรรมที่ให้ผลอยู่ก่อนเสื่อมลง คือไม่ให้ชนกกรรมให้ผลได้เต็มที่ หากชนกกรรมเป็นกุศล

กรรมบิบบันฝายอกุศลก็เข้าไปบิบบันเบียดเบียนไม่ให้ชนกรรมให้ผลได้เต็มที่ (สว่างมา มีดไป) หากชนกรรมเป็นอกุศล กรรมบิบบันฝายอกุศลก็เข้าไปบิบบันเบียดเบียนไม่ให้ชนกรรมให้ผลเต็มที่ คือบิบบันให้ดีขึ้น (มีดมา สว่างไป)

8) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน หมายถึง กรรมที่ทำหน้าที่ตัดรอนไม่ให้ชนกรรมให้ผลอีกต่อไป เป็นกรรมประเภทเดียวกับอุปปีฬกรรม แต่ให้ผลเด็ดขาดกว่า และให้ผลมีสภาพตรงข้าม กล่าวคือ ขณะที่กรรมอื่นกำลังให้ผลอยู่ อุปฆาตกรรมตามมาทัน จะเริ่มให้ผลตรงกันข้ามโดยทันที หากชนกรรมเป็นกุศล กรรมตัดรอนฝายอกุศลก็เข้าไปตัดรอนไม่ให้ชนกรรมนั้นให้ผลอีกต่อไป คือตัดรอนกรรมที่ดี ทำให้ผู้นั้นแย่ลง หากชนกรรมเป็นอกุศล กรรมตัดรอนฝายกุศลก็เข้าไปตัดรอนไม่ให้ชนกรรมนั้นให้ผลอีกต่อไป คือตัดรอนกรรมที่ไม่ดี ทำให้ผู้นั้นดีขึ้น

3. กรรมให้ผลตามแรงหนักเบา

9) ครุกรรม กรรมหนัก หมายถึง กรรมที่มีการให้ผลเป็นอันดับแรก ไม่มีอำนาจอื่นใดที่จะขัดขวางผลแห่งครุกรรมนี้ได้ กรรมนี้จึงเป็นกรรมหนักกว่ากรรมอื่นเป็นได้ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ฝ่ายกุศล ได้แก่ รูปมาน 4 (ภาวะจิตที่เพ่งรูปธรรมเป็นอารมณ์) และอรูปมาน 4 (ภาวะจิตที่เพ่งรูปธรรมเป็นอารมณ์) ฝ่ายอกุศล ได้แก่ อนันตริยกรรม 5 ได้แก่ ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อ ทำลายสงฆ์ให้แตกแยกกัน

10) พหุลกรรม หรืออาจินณกรรม กรรมที่กระทำจนเคยชิน หมายถึง กรรมที่ทำมาก ทำมาจนชิน หากครุกรรมและอาสันนกรรมไม่มี กรรมนี้จะให้ผลก่อนกรรมอื่น

11) อาสันนกรรม กรรมเมื่อจวนเจียน หมายถึง กรรมที่กระทำเมื่อใกล้ตาย โดยผู้ทำระลึกได้ในขณะจิตสุดท้าย หากครุกรรมไม่มี กรรมนี้จะให้ผลก่อนกรรมอื่น และกรรมนี้ถึงแม้จะอ่อนกำลังอย่างไรก็ตามย่อมให้ผลได้

12) กตัตตากรรม กรรมสัปดาห์ทำ หมายถึง กรรมที่ทำโดยไม่ตั้งใจ หรือทำด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ คือผู้ทำไม่รู้ว่าทำบุญหรือเป็นบาป ทำไปก็สักแต่ว่าทำเท่านั้น หากครุกรรม อาสันนกรรม และอาจินณกรรมไม่มี กรรมนี้จะถึงวาระให้ผล นับว่าเป็นกรรมที่มีน้ำหนักเบาที่สุด

จากการศึกษาเรื่องอาสันนกรรมนั้น พบว่า อาสันนกรรม แปลว่า กรรมใกล้ดับจิตหรือกรรมใกล้ตาย ซึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาทมี 2 นัย กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธ

โฆษาจารย์ ได้กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคว่า คือ “กรรมที่บุคคลระลึกได้ในเวลาใกล้ตาย ชื่อว่า อาสันนกรรม อันบุคคลผู้ใกล้ตายระลึกถึงกรรมอันใดได้ เขาย่อมไปเกิดด้วยกรรมอันนั้นแล ” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521 : 32) ส่วนในคัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา อธิบายว่า อาสันนกรรมได้แก่กรรมที่บุคคลระลึกได้ในเวลาใกล้ตาย และกรรมที่ทำในเวลาใกล้ตาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้คำอธิบายไว้เพียงแง่เดียวว่า อาสันนกรรม ได้แก่กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนตาย อาสันนกรรมจึงมี 2 ลักษณะ คือ กรรมที่เคยทำไว้และตามระลึกได้ในเวลาใกล้ตายอย่างหนึ่งกับกรรมที่ทำใหม่ ในเวลาใกล้ตายอย่างหนึ่ง

อาสันนกรรมเป็นกรรมที่กระทำในเวลาใกล้จะตาย หรือกรรมที่ระลึกถึงในเวลาใกล้ตาย ซึ่งมีลำดับการให้ผลเป็นที่ 2 รองจากครุกรรม หมายความว่า เมื่อสรรพสัตว์ที่เกิดในวัฏสงสารนี้ ไม่ได้ทำครุกรรมอะไรทั้งในส่วนที่เป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมแล้ว อาสันนกรรมก็จะให้ผลเป็นลำดับแรกในภพชาติต่อไป หรือในกรณีที่ครุกรรมให้ผลเสร็จสิ้นแล้ว อาสันนกรรมก็จะให้ผลในลำดับต่อมาทันทีโดยแม้ว่าอาสันนกรรมจะมีเพียงเล็กน้อย แต่ก็จะให้ผลก่อนกรรมอื่นที่มากกว่า ซึ่งอาจจะเปรียบอาสันนกรรมนี้เหมือนกับฝูงโคที่อยู่ในคอก ในเวลาที่เจ้าของโคเปิดประตูคอก โคตัวใดที่อยู่ใกล้ประตูคอก แม้จะเป็นโคแก่ ไม่มีกำลัง โคตัวนั้นก็ย่อมจะออกจากคอกได้ก่อนตัวอื่น อาสันนกรรมก็เช่นกันแม้กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมอย่างอื่นจะมีอยู่ แต่กรรมใดที่นึกได้ในเวลาที่ใกล้จะตาย กรรมนั้นย่อมส่งผลให้ก่อนกรรมอื่นเสมอ เพราะผู้ตายนึกถึงได้ก่อนที่จะตาย

อาสันนกรรมแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คืออาสันนกรรมฝ่ายอกุศลกรรมและอาสันนกรรมฝ่ายกุศลกรรม อาสันนกรรมฝ่ายอกุศลกรรมจะชักนำผู้กระทำให้ไปเกิดในทุคติภูมิหลังจากที่ละโลกไปแล้ว ส่วนอาสันนกรรม ฝ่ายกุศลกรรมก็จะชักนำผู้กระทำให้ไปบังเกิดในสุคติภูมิหลังจากที่ละโลกไปแล้ว อาสันนกรรม หรือกรรมใกล้ตาย ซึ่งหมายถึงกรรมที่กระทำก่อนใกล้จะตาย หรือการระลึกถึงกรรมที่เคยกระทำไว้ในเวลาที่ใกล้จะตาย มีทั้งฝ่ายดี และฝ่ายชั่ว ดังกรณีศึกษาที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท

เมื่อพิจารณากระบวนการก่อนที่จิตจะดับ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาสันนกรรมนั้น จะมีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า นิमित 3 อย่าง เกิดแก่จิตผู้ที่กำลังจะตาย กล่าวคือ ในขณะที่บุคคลใกล้จะตายหรือกำลังจะดับจิต จะมีนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งใน 3 อย่างปรากฏแก่เขา คือ

(1) กรรม ได้แก่การกระทำอันเป็นกุศลหรืออกุศลที่เขาได้ทำไว้ และจะให้ผลนำเขาไปเกิดใหม่ในสุคติหรือทุคติ กรรมดังกล่าวนี้จะปรากฏแก่จิตของผู้กำลังจะตาย ถ้าขณะดับจิตเขา

นึกถึงกรรมใด หรือจิตของเขาเกาะเกี่ยวอยู่กับกรรมใด เขาตายแล้วก็จะไปเกิดใหม่ตามสภาพของกรรมนั้น กรรมดังกล่าวนี้เองที่เรียกว่าอาสันนกรรมหรือชนกรรม

(2) กรรมนิमित หมายถึงอุปกรณ์ที่บุคคลใช้ทำกรรม เช่น ข้าวปลาอาหาร เสื้อหาคอกไม้รูปเทียน ฯลฯ ที่เขาใช้ทำกุศลกรรม หรือ เบ็ด มีด ปืน ท่อนไม้ ฯลฯ ที่เขาใช้ทำอกุศลกรรม อุปกรณ์เช่นกล่าวนี้อาจปรากฏแก่อายตนะภายในทางใดทางหนึ่งของผู้กำลังจะตาย

(3) คตินิมิต ได้แก่สัญลักษณ์หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับภพใหม่ที่เขาจะไปเกิดตามลักษณะของกรรมในข้อ 1 เช่นภาพเปลวไฟในนรก ภาพสัตว์นรกที่กำลังเสวยผลของอกุศลกรรม ภาพนายนิรบาลที่มาคอยนำตัวเขาไปสู่นรก ภาพวิมานหรือสถานที่อันรื่นรมย์ในสวรรค์ ฯลฯ สัญลักษณ์หรือภาพเช่นนี้จะปรากฏแก่อายตนะภายในของผู้ที่กำลังจะตายทางใดทางหนึ่ง แต่ส่วนมากจะปรากฏทางมานิตวารหรือทางใจ

5.2 อภิปรายผล

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องอาสันนกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท จะเห็นได้ว่า เป็นหลักคำสอนที่สอดคล้องกับคำสอนที่มีความสำคัญต่อชีวิตเป็นอย่างมาก เพราะเป็นกรรมที่เกิดขึ้นตอนใกล้ตาย หรือตอนจิตจะดับนี้ ไม่เจาะจงว่าเป็นกรรมดีหรือเป็นกรรมเลว แล้วแต่จะนึกได้ตอนใกล้ตาย ซึ่งจะเป็นตัวนำไปสู่ภพภูมิใหม่ เช่น บางคนทำดีมาตลอดชีวิต มีชั่วบ้างนิดหน่อย แต่ตอนใกล้ตายมีเหตุให้นึกถึงความชั่วจนเกิดเป็นความชั่วเป็นกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์แล้ว จะเปลี่ยนอารมณ์เป็นกุศลไม่ได้เลย จะต้องไปเกิดตามคตินิมิตอารมณ์ที่ตนใกล้ตายเห็น ในทางตรงกันข้าม ทำชั่วมามากความดีนิดหน่อย แต่เวลาใกล้ตายมีเหตุให้นึกถึงอารมณ์ดี เช่นมีญาติเข้าใจ เรื่องของหลักธรรม มาชี้นำอารมณ์ให้เกิดอารมณ์ดี เป็นต้น พุทธเรื่องกุศลต่าง ๆ ที่ผู้ใกล้ตายเคยทำไว้ เช่นพูดถึงโบสถ์ที่ผู้ใกล้ตายเคยสร้างไว้ พูดถึงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พูดถึงตอนไปทอดกฐินที่วัดต่าง ๆ ที่เคยไปทอดมา ทำให้จิตของผู้ใกล้ตายนึกถึงบุญกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ที่ดีสบายใจ เมื่อจิตเข้าถึงอารมณ์ทั้ง 3 แล้ว ก็จะไปเกิดในสุคติได้ ฉะนั้นอาสันนกรรมจึงเป็นกรรมที่น่าสยดสยองไปเกิดแต่สามารถทำให้เกิดดี หรือไม่ดีได้ โดยถ้ารู้หรือเข้าใจ นำอารมณ์ดีมาคิด ก็จะไปสู่สุคติได้ อาจจะมีคนแย้งได้ว่า ถ้าอย่างนั้นไม่ต้องทำความดีทำแต่ความชั่วแล้วตอนใกล้ตายมานึกถึงความดีก็จะได้ไปเกิดดี ถ้าคนไม่เคยทำความดีบ่อย ๆ เสมอ ๆ ยากที่จะนึกถึงสิ่งดี ๆ ออก หรือถ้านึกออกไปเกิดที่ดี ก็มีชีวิตอยู่ไม่นาน เช่น ตายขณะเกิด ตายขณะอายุ

น้อย ๆ เพราะไม่มีกุศลกรรม หรืออุปถัมภกกรรมที่ดีหล่อเลี้ยงเป็นต้น หลักอาสังนกรรม จึงเป็นหลักที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลสามารถที่จะเลือกเกิดในภพภูมิที่ดีหรือภพภูมิที่ไม่ดีได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ บุคคลสามารถเลือกเกิดได้นั่นเอง

ในพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทด้วยการเจริญสติ สมาธิ ปัญญา รวมทั้งพระพุทธรองค์ยังได้สอนให้พุทธศาสนิกชนได้จาริกไปยังสังเวชนียสถาน 4 ซึ่งจะเป็นหลักประกันได้อย่างหนึ่งว่า ผู้ที่ทวนระลึกถึงสังเวชนียสถาน 4 นี้ จะไม่ตกไปสู่อบายภูมิ

ในสังคมไทย จึงควรมีการสอนให้พุทธศาสนิกชนไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต สร้างสิ่งที่เป็นเครื่องชวนให้รำลึกถึงพระพุทธรองค์ ที่เรียกว่า เกี่ยวกับสังเวชนียสถานทั้ง 4 รวมทั้งเวลาที่มีการเจ็บป่วย ก็ให้พระสงฆ์ได้มาเจริญพระพุทธรมณต์ เพื่อให้มีสติระลึกในกุศลคุณงามความดีเป็นที่ตั้ง ซึ่งก็คือการประยุกต์ใช้หลักอาสังนกรรมนั่นเอง เพราะมีพระพุทธรูปที่แสดงว่าเมื่อคนตายแล้วจะไปเกิดในทุคติ หรือสุคติ ก็ขึ้นอยู่กับสภาพของจิตก่อนตายว่าเป็นอย่างไร ดังข้อความว่า “เมื่อจิตเศร้าหมองแล้วทุคติเป็นอันหวังได้ ...เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นอันหวังได้”

5.3 ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอาสังนกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ย่อมก่อให้เกิดความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม รวมทั้งความเชื่อมั่นว่า บุคคลสามารถที่จะเลือกเกิดในภพภูมิที่ดีได้ ด้วยการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา เพื่อเป็นปัจจัยสำคัญขณะเมื่อจิตจะดับ อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาถึงหลักอาสังนกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์เป็นหลัก ไม่ได้เน้นกรณีศึกษาที่เป็นปัจจุบันเพื่อเป็นการเน้นย้ำความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมนั้น จึงควรมีการศึกษาในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและการให้ผลในวรรณคดีของชาวไทยยุคปัจจุบัน
2. ศึกษากรณีอาสังนกรรมที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทยในปัจจุบันว่า มีลักษณะและแนวทางในการดำเนินการอย่างไรบ้าง เช่น การทำบุญต่ออายุ
3. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความตายและการตายในวัฒนธรรมปัจจุบันว่า มีลักษณะอย่างไร